

ZSÁKUTCA

(RTV—Minerva, Budapest, 1985. 294 o.)

1985 decemberében és 1986 januárjában vetítette a Magyar Televízió ismét a Századunk c. sorozat 1944-ről szóló részeit. Az ezekhez felvett interjúk alapján jelent meg 1982-ben a Végjáték a Duna mentén c. kötet, nagy sikert aratva az érdeklődő olvasók körében.

Tulajdonképpen ennek folytatásaként került a könyvesboltokba 1985 végére Bokor Péter újabb interjúkötete, a Zsákutca, párhuzamosan az említett tv-sorozattal. Folytatásaként? Tág értelemben igen, hiszen ez a kötet is a Századunk számára felvett beszélgetések alapján készült. Szűken értelmezve azonban nem. Szerkezeti felépítése alapvetően új a Végjáték...-hoz képest. Az személyekre koncentrált, így visszaemlékezések alapján, egy-egy adott személy tevékenységének bemutatásán, portréjának felrajzolásán keresztül elemezte a kort, vázolta fel annak eseményeit.

A Zsákutca 10 fejezetével az 1944-es év csomópontjaira összpontosít, június végétől október közepéig, bár a kitekintések korábbi időpontokig is visszavezetnek, s az utolsó fejezet 1945 nyaráig kísérő figyelemmel a történéseket. A történeti folyamatok azonban — eltérően a Végjáték...-tól — nem egy-egy adott személy körül kristályosodnak ki, a középpontban nem ők, hanem maguk az események állnak, s ez az új ebben a műben elődjéhez képest. E tekintetben kivételt a Vörös János személyével foglalkozó fejezet jelent (A Főnök), de az sem igazában, ugyanis ott is több ember szólal meg, egyszerre emlékezve az egykori vezérkari főnökre és az adott eseményekre.

Az első fejezet a bárchyházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár ellen elkövetett, kevésbé ismert, sikertelen merénnyel foglalkozik; amely jelképpé válhatott volna, hasonlóképpen az az 1918-as Tisza István elleni merénylethez. Az a korábbi egy korszak letűnését jelképezte, ez pedig — tekintve, hogy Bárczy, 1928 óta betöltve beosztását, a király nélküli királyság egyik reprezentánsává vált — a szélsőjobb immáron nyílt hatalomra törésének jeladásává válhatott volna, ha nem is azonnal. A szerző a merénylet két résztvevőjének, valamint Bárczy egykori titkárnőjének megszólaltatásával szinte bírósági precizitással „nyomoz”, s az így kibontakozó események során jut el a magasabb politika szintjére és a szélsőjobb szervezkedésének felvillantásához 1944 nyarán.

A második fejezet sem széles körben ismert, de az előzőnél jelentősebb eseményt boncolgat: az 1944 július elejei Baky-féle csendőrpuccot. Már maga a szerkezet is rendkívül érdekes:

a szerző Koszorús Ferenc vezérkari ezredes interjúját helyezi előtérbe, aki akkor, az I. budapesti páncélos hadtest vezérkari főnökeként, oroszánrészt vállalt a csendőrpuccs meghíúsításában. Csakhogy a szerző soha nem találkozott Koszorússal! Az általa is képzeltnek nevezett interjút Koszorús egyéb írásai, a róla szóló feljegyzések, özvegyének levele, valamint mások visszaemlékezései alapján állította össze, ahogy fogalmaz is: „Tudom, mit kérdeznék tőle... s tudni vélem, hogy egy-egy kérdésre miképpen válaszolna.” Érzékletesen mutatja be a csendőrpuccs meghíúsítását, azt, hogy akkor még a Honvédség tisztikarának nagyobb része komolyan vette Horthynak letett esküjét. Ez az egyik oldal. Talán nem ártott volna beledolgozni egy, vagy több olyan személy visszaemlékezését is, aki a másik oldalon vett részt az eseményekben — amennyiben a szerző rendelkezik ilyennel. S ezen túl kifejezetten hiányzik Koszorús Ferenc fényképe — ha már más személyek képei szerepelnek a fejezetben.

A harmadik, legrövidebb fejezet középpontjában egy küldetés áll, talán a legismeretlenebb az olvasó számára. Október elején a nyugati szövetségesektől Besztercebányán át Budapestre érkezett Magyary Gyula teológia professzor. Hogy ki küldte őt és mit hozott tarsolyában, azt teljes részletességgel rámondta arra a római lakásán őrzött 7 magnókazettára, amelyet felhasználni csak halála után enged. Kifejezetten érdekes, ahogyan Bokor Péter mégis meg tudja szólaltatni az eredetileg — kazettára hivatkozva — hallgatásba burkolódzó papot néhány kérdéssrel.

A negyedik fejezet egy megrázó és értelmetlen eseményt tár fel két túlélő emlékei alapján: október 11-én Kiskunhalason magyarul jól beszélő SS-katonák lemészárolták a rendezetten, vasúton visszavonuló 101/322-es magyar munkaszolgálatos századot. 212 főből 14-en maradtak életben, csodával határos módon. Ehhez csak még egyet: az elmondottak alapján az a kép bontakozik ki az olvasó előtt, hogy a kötelékfegyelmet még megtartott századot akár fel is tudták volna használni, azaz dolgoztatni...

Az ötödik fejezet középpontjában egy levél áll, amit 1944. szeptember 16-i keltezéssel írt 40 hadifogoly magyar tiszt Dálnoki Miklós Béla vezérezredesnek, az 1. magyar hadsereg parancsnokának. A levél visszatérő motívuma a „Még lehet...” kifejezés. A visszaemlékezésekből képet alkothat az olvasó többek között a hadifogságról, az ott folyó felvilágosító munkáról és az emigráns magyar kommunisták

köztük kifejtett tevékenységéről (többek között Illés Béláról). Kitérnek a hadifogoly tisztek szemléletbeli rétegződése a számonkérésrel fenyegetőzötől az antifasiszta iskolára jelentkeztig. A levelet átjuttatók további sorsának felvillantásával az október 15-e előtti utolsó hónap belső viszonyaira is némi fény derül. Érdekesen bontakozik ki a később átálló tábornoknak küldött levél históriáján keresztül egy újabb elszalasztott lehetőség: „...még esetleg Horthyval együtt is...”

A hatodik fejezetben tér át a szerző a sokak által ismert eseményekre. Elemzi, mi történt a Kárpátokban lévő 1. hadseregnél október 15—16-án. Ebben a kiválóan sikerült fejezetben a snitt-szerűen összeállított visszaemlékezésekből plasztikusan rajzolódik ki az olvasó előtt, ami a Kárpátokban történt: az ottani hangulat, bizonytalanság, remények, álláspontok, döntések, intézkedések. Sok részletre és összefüggésre derül fény a Kéri Kálmán vezérkari ezredes által elmondottakból; ő akkor az 1. hadsereg vezérkari főnöke volt. Hiányzik ebből a fejezetből is a „másik oldal” bemutatása, holott szükséges volna annak teljes megértéséhez, hogyan vált a 16-án reggel még parancsnokának engedelmeskedő 1. hadsereg estére már a németbarátok és a nyilasok kiszolgálójává. S itt merül fel egy kérdés, többek között Kéri ezredes visszaemlékezéseiben is: Miklós Béla vezér ezredes miért hagyta ott hadseregét, jöllehet eredetileg csak vezérkari főnökének kellett volna átlépnie a frontot a szovjet csapatokkal történő kapcsolatfelvétel céljából. A fejezetből kiérezhető, hogy az 1. magyar hadsereg egy pillanatra kulcsszerephez jutott — illetve juthatott volna.

A hetedik fejezet a Szovjetunióba küldött, báró Atzél Ede vezette „félhivatalos” delegáció történetét tárgyalja. Ahogyan a szerző is írja, kissé „zürzavaros, nehezen nyomon követhető történet...”, de pontosan ez mutatja be az adott, (a román kiugrástól a Szálasi-puccsig tartó) időszak egyre inkább elhatalmasodó belső zürzavarát, valamint azt, hogy voltak emberek, akik ebben a helyzetben tenni akartak valamit az ország, a nép érdekében; csak éppen nem mindenki tudta pontosan: mit, hogyan és kivel. Bár a szerző nem mondja ki, érezhető sorai közt a kérdés, volt-e értelme ennek a delegációküldésnek, többek között azért, mert napokkal később, október 11-én, Horthy hivatalos küldöttsége már a fegyverszünetet is megkötötte Moszkvában.

A nyolcadik fejezet a budapesti Andrassy Laktanyában október 15-én történtek kapcsán arra próbál fényt deríteni — legalábbis részben —, hogy a fővárosban a kiugrási kísérlet idején volt-e számottevő katonai ereje Horthy-nak, s ha igen (a visszaemlékezők szerint igen), az hogyan csúszott ki órák alatt kezéből. Átállt Szálasihoz, mint Vaska ezredes 1. gépkocsizó lövész pótezrede, vagy semle-

sítették, mint az Andrassy Laktanyában elhelyezett, Latorczay ezredes parancsnoksága alatt álló 3. gépkocsizó lövész pótezredet. Hasznos lett volna mindehhez — ha ez lehetséges — a szerzőnek számadatokat közölnie az akkori fővárosi erőviszonyokról.

A kilencedik fejezet Vörös János vezér ezredes portréját vezolja fel. Vörös 1944. április 19-étől a Honvéd Vezérkar főnöke volt, akinek ebben a beosztásban október 15—16-án játszott szerepe bizonyos fókig ma is tisztázatlan. A szerző szinte nyomozóként jár utána az egyes momentumoknak, pl. Vörös és Veessenmayer kapcsolatának elemzésében, s többek között éppen ezáltal tárul az olvasó elé egy érdekes, árnyalt jellemrajz. Ezt egyben a korszak magyar vezetőtipusának bemutatásaként is fel lehet fogni (nem számítva természetesen a két véglelet): „...távrolról sem Vörös volt az egyetlen taktikázó, lavírozó, döntést halogató, változást félő magyar vezető...” Nagyon érdekesek a Vörös János naplójából idézett részletek, de talán a vezérkar főnökének személye és az események bemutatása szempontjából nem lett volna érdektelen idézni még a román átállás után (VIII. 23.) közvetlenül tett naplójegyzetekből, vagy annak a napnak a feljegyzéseiből, amelyen az akkori Magyarország területére léptek a szovjet csapatok (VIII. 31.), illetve az október 15-ét közvetlenül megelőző napokban írt gondolatait — ez utóbbiakra is csak utal a szerző.

Az utolsó fejezet a korona sorsának alakulását kíséri végig. A szerző szavaival élve „a korona szinte megtestesítette az ország sorsát...”, hiszen akkor — 1944 végén, 1945 elején — „...bújt, menekült, sodródott az ország...” Az olvasó képet nyerhet a korona őrzésének mindennapjairól, eldugásának-visszacsempészésének viszontagságairól október első felében, a „mentés” eseményeiről — át az országhatáron —, az újabb elásásról, s az Eisenhower kezébe való kerülésről; ezek mellett adalékokat kaphat a kiugrás és a Szálasi-puccs eseményeihez is. Az egykori parancsnok-helyettes és három koronaőr visszaemlékezései szinte regényszerűen izgalmassá teszik a fejezetet.

A könyv tehát interjúkra épül — ez kimondott célja is. Éppen ebből fakad viszont egyik hiányossága: az egyes visszaemlékezésekből kimaradtak olyan részek, amelyek nem csupán az olvasói élmény, de a tartalom szempontjából gazdagították volna a művet. Ilyen például a Vas Zoltánnal készített interjúból kihagyott rész a Kossuth-hadtest megalakításáról, amelyre a szerző csak utal. Ez még akkor is igaz, ha a szerzőt terjedelmi korlátozások kötötték, illetve ha a példában említett riport másutt hozzáférhető.

Nagy szükség van a szerző által megírt kísérő, háttérmegvilágító, összefüggésmagyarázó, illetve tényközlő szövegrészekre. Egyes esetekben nem ártott volna több ilyen. Ezekkel,

valamint a különböző visszaemlékezésekkel, naplórészletekkel (pl. az OKH hadművelési naplója) egy jól átgondoltan és átfogóan meg szerkesztett interjúkötet került az olvasó kezébe, amely érdekes, élményt adó olvasmány.

A Zsákutca több fejezetében is visszatér arra, hogy október 15-én mi történt. Érezni a gon-

dolatot: ha akkor is lett volna akarat, határozott cselekvési készség — hiszen épp e könyvben látni, hogy erő volt —, talán másképp alakul az 1944/45-ös év története. Talán. De ez már más lapokra tartozik.

Ravasz István Dezső

G. L. ROZANOV

TITKOS DIPLOMÁCIA 1944—1945

(Kossuth Könyvkiadó—Kárpáti Kiadó, Budapest, 1985. 162 o.)

A szövetséges csapatok normandiai partaszállásával a hitleri Németország olyan kétfrontos háború folytatására kényszerült, amelynek végső kimenetele nem lehetett kétséges. Az uralkodó osztály Hitler-ellenes csoportjai a nemzetiszocialista rendszer megdöntésével akarták Németország pusztulását megakadályozni. Az összeesküvés sikertelensége azt jelentette, hogy a fasiszta rendszer tíz hónappal tovább élt. Ezalatt az idő alatt a náci vezetők megpróbálták különtárgyalásokkal békét kötni a nyugati hatalmakkal abban a reményben, hogy pozícióikat és hatalmukat meg tudják tartani. Elképzeléseiket az antifasiszta koalíció felbomlására és éleződő ellentéteire építették.

E tárgyalásokról magyar nyelven első ízben jelent meg összefoglaló munka a Kossuth Könyvkiadó és a Kárpáti Kiadó közös kiadásában. A szerző, G. L. Rozanov, részletesen leírja a totális vereség elkerülését célzó titkos diplomáciai próbálkozásokat. Véleménye szerint a hitlerista diplomácia különböző ismert lépései, mint a „Ribbentrop-memorandum”, a „Wolff-misszió”, a „Himmler—Bernadotte tárgyalások”, nem esetlegesen voltak, hanem egy részletesen kidolgozott külpolitikai cselekvési program részei, amelyek Hitler beleegyezésével és tudtával történtek. Bevonták e tevékenységbe a kormány különböző szerveit, így a Külügyminisztériumot, a Birodalmi Biztonsági Hivatalt, a nyugat-európai és az olaszországi frontok parancsnokságait. A feladat az volt, hogy az antifasiszta koalíció felbomlásával a nyugati hatalmakat rábírják arra, hogy különbékét kössenek Németországgal, s így az Keleten tovább vívhassa „kereszties hadjáratát a bolsevizmus ellen”.

A vezetés utasítására a német Külügyminisztérium memorandumban válaszolt a kötetendő különbéke feltételeit. A javaslatok lényege az volt, hogy a nyugati fronton le kell állítani minden katonai akciót és a német hadsereget teljes egészében a keleti frontra kell „átdobni”. Hitler jóváhagyta a memorandumot és

közölte Ribbentropnal, utasítsa a svájci, svédországi, spanyolországi, vatikáni és portugál nagyköveteket, kezdjenek tárgyalásokat a nyugati hatalmak képviselőivel e memorandum alapján. A tárgyalások minél gyorsabb elkezdése érdekében Stockholmba küldték Fritz Hessét (1945. február 17-én), aki a német Külügyminisztérium Anglia-specialistája, s a memorandum egyik kidolgozója volt.

Hesse tárgyalásokat kezdett Jacob Wallenberg svéd bankárral, aki baráti kapcsolatban állt Churchillel és Roosevelttel, így nagyon jól ismerte az angolszász államok álláspontját. Wallenberg véleménye szerint a nyugati hatalmak összetartanak a Szovjetunióval és az antifasiszta koalíció felbontása teljesen kizárt. A többi tárgyaló sem ért el nagyobb sikert.

A „Ribbentrop-memorandum” kudarca után tovább folytak a diplomáciai manőverek, így került sor az ún. „Wolff-misszióra”. Azok a feladatok, amelyeket a különböző csoportok szabtak ki Wolff számára, nem voltak összehangolva. Az a csoport, amelybe Hitler, Bormann, Goebbels és más náci vezérek tartoztak, a legkisebb mértékben sem számolt azzal, hogy Nyugattal folytatandó tárgyalások Németország feltétel nélküli kapitulációjával végződnek. A különtárgyalásokban olyan eszközt láttak, amellyel enyhíteni lehet a katonai helyzeten s ezáltal megszüntethetik a kétfrontos háború egyre fojtogatóbb szorítását. Másként látta a diplomáciai tárgyalások célját Himmler, Göring és a náci vezetés több más tagja. Abban egyetértettek Hitlerrel, hogy a tárgyalásokat fel kell használni a nyugati hatalmak és a Szovjetunió közötti ellentétek szítására, ugyanakkor úgy gondolták, hogy a megegyezés érdekében Németországnak is bizonyos „áldozatokat” kell hoznia: ideiglenesen le kell mondania az elfoglalt nyugati területekről, s ha szükséges, fel kell áldozni a Führert is. A megegyezés érdekében — első lépésként — azt tartották szükségesnek, hogy Nyugaton fegyverszünetet kössenek, miközben a német—szovjet fronton folytatják a harcse-